

Компаративістично-психологічний аналіз новел І. Франка «Сойчине крило» та С. Цвейга «Лист незнайомої» в контексті філософської концепції Е. Фромма

І. В. Волосянко, І. В. Варварук

Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
Corresponding author. E-mail: ivanna.volosianko@ukd.edu.ua, inna.danyliuk@ukd.edu.ua

Paper received 11.04.21; Accepted for publication 21.04.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-251IX74-18>

Анотація. На рівні сюжетно-композиційної, психологічної та образотворчої систем у статті проаналізовано окремі творчі доробки всесвітньо відомих письменників І. Франка («Сойчине крило») та С. Цвейга («Лист незнайомої»). Через призму аналітичної концепції розуміння антропології любові Е. Фромма досліджено психологічну типологію жіночих образів зазначених творів, з'ясовано детермінанти модусів «володіти», «бути», «мати» та визначено їх роль у розумінні жіночої поведінки та мислення.

Ключові слова: любов, психотип, маніпуляція, образ, модуси «буття», «володіння».

Вступ. Серед числа найвидатніший постатей та новаторів, що утверджували модерністичні тенденції на теренах української та світової літератури на межі ХІХ–ХХ століть її репрезентували трансформацію жанрової модерної специфіки малого епосу, почесне місце належить І. Франкові та С. Цвейгові, котрі власний літературно-художній світ будували на основі окцидентальних (західноєвропейських) традицій. Домінантним зображенням універсуму митцями відбувалось через призму психології та філософських шкіл. Зокрема варто зазначити, що новели зазначених авторів насичені глибинним психологізмом, є яскравим свідченням умілого, належного використання новітніх естетико-філософських та стильових віань того часу.

Короткий огляд публікацій за темою. Неординарний художній світ, жанрові імпровізації, експериментування, синтез традицій та новаторства І. Франка уже кілька десятиліть привертають увагу дослідників. Грунтовні наукові розвідки епічної спадщини українського митця створили І. Денисюк, Р. Голод, М. Ткачук, М. Легкий, Т. Пастух, Т. Гундорова, Л. Скупейко, М. Гуняк, Р. Чопик, Ю. Кузнецов та ін.

Новелістика австрійського письменника С. Цвейга, автора численних белетризованих біографій (Ф. Достоєвського, Ч. Діккенса, Ф. Стендаля, О. де Бальзака, Л. Толстого) та історичних постатей (Марії Стюарт, Ф. Ніцше, З. Фрейда, Магеллана) внесла свою вагому лепту в скарбницю світової літератури. Творчість С. Цвейга стала об'єктом дослідження у наукових працях Б. Сучкова, М. Зимомрі, Л. Морозової, О. Оніщенко, О. Єременко та ін. Обидва митці творили в естетичній площині модерного мистецтва, а «модерністський твір не дається до легкого, комфортного сприймання. Його спочатку мусиш взяти приступом, подолавши спротив, звикнути до нього, вчитатись, і лише пізніше, на якомусь етапі отримаєш можливість насолоджуватись читанням. І ця насолода може бути або суто естетична, або суто інтелектуальна, і причина в мірі суб'єктивності. Чим яскравіша чужа суб'єктивність, тим більше вона насторожує, тим важче читачеві подолати бар'єр, який завжди існує між різними людьми» [3, с. 36].

Мета наукової розвідки – спроба з'ясувати, чи насправді наявна у творах І. Франка «Сойчине крило» та С. Цвейга «Лист незнайомої» як основоцентрична категорія, одне з найзагадковіших людських почуттів – любов, оскільки саме в контексті історії фатального кохання сприймаються ці твори більшістю читачами та літературознавцями.

Методи дослідження – порівняльно-психологічний, описовий, компаративістський, типологічний, герменевтичний, лінгво-стилістичний.

Результати та їх аналіз. Любов – мистецтво, а любити – значить бути досвідченим митцем. Це основний критерій буття як способу життєдіяльності та життєствердності індивіда. У процесі оволодіння мистецтвом любові відбуваються структурні зміни характеру людини, у результаті яких вітаїстичність, почуття ідентичності, зацікавленість у возз'єднанні зі світом стають доміантними.

Е. Фромм – німецький філософ і психоаналітик, один із фундаторів неофрейдизму, автор таких класичних праць у галузі психології, як «Мати чи бути», «Мистецтво любові», «Втеча від свободи», «Забута мова», «Психоаналіз та релігія» та ін. Е. Фромм заперечував біологізацію та еротизацію несвідомого та критично ставився до теорії З. Фрейда про антагонізм між сутністю культури та людини. Своє вчення Е. Фромм називав «гуманістичним психоаналізом», що за своєю природою відмінне від біологізму вчень З. Фрейда. Учений акцентує на тому, що сучасне суспільство, незважаючи на стремління до прогресу, має регресивний, дегуманізуючий вплив на людину. Кожному суспільству притаманний власний соціальний фільтр. Воно може виявитись не готовим до прийняття та сприймання нових концепцій. Реформоване суспільство, яке б відкрило простір «свободи» – це рішення багатьох проблем. Основним завданням у створенні здорового суспільства, як зазначає Е. Фромм, є виховання в людях продуктивного характеру. Він аналізує це суспільство крізь призму конфлікту двох орієнтацій характеру (непродуктивного чи ринкового і продуктивного). Продуктивним характером Е. Фромм називає здатність людини любити, використовувати власні ресурси для самореалізації. На відміну від продуктивного, непродуктивний чи

ринковий – це неспроможність, нездатність любити, реалізувати себе. Також Е. Фромм акцентує увагу на суперечності двох способів існування людства – володіння та буття. Він апелює до того, що людству необхідні зміни – заміна в характері людей домінуючої установки «володіння» на установку «буття». Вагоме місце в житті індивіда, як зазначає Е. Фромм, посідає любов як найвищий вияв людської сутності і, зрештою, ключове поняття його філософсько-психологічного вчення. Мислитель переконаний, що *«любов – це єдність за умов збереження цілісності особистості, її індивідуальності. Любов є рушійною силою людини, силою, яка руйнує стіни, що відокремлюють її від побратимів, силою, яка об'єднує її з іншими. Любов допомагає людині перебороти почуття відчуженості й самотності та водночас дозволяє бути собою, зберігати свою цілісність. Їй притаманний парадокс: дві істоти перетворюються на одне ціле та водночас залишаються окремими»* [7, с. 47].

Любовний темарій у своїй антитетичній сув'язі з коханням та ненавистю завжди чарували митців різних епох. Любов є однією з одвічних тем для філософських роздумів. Упродовж історії свого існування людство досі не має однозначної відповіді на питання: що ж таке кохання? Яскравими прикладами красного письменства, одуховлених палким вогнем любові, всеохопним, всепереможним почуттям, здавалось би і є досліджувані нами твори І. Франка та С. Цвейга.

У творах «Сойчине крило» та «Лист незнайомої» дотичність прослідковується саме в жанрово-композиційній та сюжетно-стильовій формах, а образ любові драматизується крізь призму кореспонденції. Вони мають однаковий почин: читання чоловіком у свій день народження листа, адресованого йому невідомою жінкою. Герої обидвох творів отримують звістки зі свого минулого життя. Ці вісточки змушують їх подумки повернутись у минуле, ревізувати його, пригадати стосунки з жінками. Проте цікавими для нас видаються образи не так цих чоловіків, а саме жінок-адресанток. Вже з перших рядків листа ми спробуємо диференціювати та проаналізувати їх образи психотипів. Франкова героїня Марія пише: *«Чи тямши мене? Ха, ха, ха, !Ха, ха, ха! Тямши мій сміх? Ти колись любив його слухати. Чув його здалеку і приходив до мене. Чи чуєш його тепер через океани, та степи, та гори? Чи тремтить він у твоїм вусі разом з шумом вітру? Чи мерехтить разом із промінням заходового сонця? Ха, ха, ха! Ха, ха,ха!»*[4, с. 60]. Це авантюрне дитя свободи, дещо зухвала за своєю натурою, пристрасна жінка, що вмєє та знає, як досягти свого. Це досвідчена маніпулянтка, що приховано примушує, програмує думки, відчуття, поведінку. Звернімо увагу, що упродовж усього твору звучить запитання до коханого, що насправді має могутній імпліцитний посил (хоча й різну змістову наповненість): *«Чи тямши мене...?»*. Цим питанням Марія наче лине у найпотаємніші закутки його пам'яті, щоб поглянути, чи досі ще жевріє її образ. Вона намагається оживити, розбурхати спогади Массіно про їхні інтимні стосунки та «отримати» щось від тих спогадів взамін. Саме це експресивне самовпевнене твердження *«О, я знаю, що ти тямши мене! Мусиши тямити! Неможливо, щоб ти забув мене! Я ж сконцентрувала всю силу*

своєї волі, весь огонь своєї пристрасті, всі чари своєї душі й тіла, щоб навіки, незатертими буквами вписатися в твою тямку» [4, с. 62] оприявлює реципієнту конформістсько-психологічне ество Марії, яке базується, згідно з ученням Фромма, на комерційно-накопичувальній установці – мати, володіти та ще більше примножувати свої здобутки, контролювати об'єкт свого володіння. Під модусами володінням та буттям Е. Фромм розумів два різновиди самоорієнтації у світі, дві різні форми характеру, відмінні за своєю структурою. Перевага однієї визначає все, що людина відчуває, думає та чинить. Коли людина дотримується принципу володіння, ставлення її до світу та людей виражається в прагненні зробити його та їх об'єктами володіння, перетворити все і всіх на свою власність. Стосовно ж модусу буття як способу існування, то він характеризується життєлюбством, справжньою причетністю «знаннями» до світу, істинної природи людини (об'єкта любові) з усіма його недоліками та перевагами, істинної реальності особистості.

Героїня І. Франка прагне «володіти». Маніпуляції Марії з крилом сойки позаздрили б найдосвідченіші серцеїдки. Вона надсилає йому сойчине крило – символ половинчастості своєї душі – кохання: *«Коли у твоїм серці є ще хоч іскра любові до мене, хоч краплиночка бажання – побачити мене, то се буде та сила, яка притягне й друге крило, другу половинку моєї душі до тебе»* [4, с. 68]. Якщо оминати романтичний пафос, то ми побачимо, що Марія не віддає себе повністю, а лише частково – в очікуванні взаємності і ставить певні умови, хоча любов за своєю суттю є безумовною. Особистість Марії налаштована на взаємовигідний обмін духовних та матеріальних цінностей. Це певна установка любові у капіталістичному, корпоративному суспільстві, де вигідно торгувати, продавати, мати з усього певний зиск. «Ринковій» особистості притаманна схильність до отримання, використання чи накопичення. Вона завжди очікує на винагороду. Для неї «віддати» чи вкласти енергію та не отримати щось натомість – це обман [5].

Цвейгова ж героїня, дочка бідної удови, наче б то антипод Франковій Марії: вона не випробує долі, не воліє пізнати радощів втіхи волі та свободи, не ставить жодних умов, запитань. Проте з перших рядків листа героїні до коханого, можемо звернути увагу на претензійний тон, ремствування адресантки. Свого листа вона й розпочинає дорікливими рядками *«Тобі, що ніколи не знав мене»* [8, с. 3].

У двох досліджуваних нами новелах є одна композиційна особливість – рефрен – рядки, що повторюються упродовж твору. У «Сойчиному крилі» Марія весь час ставить питання до адресата: *«Чи тямши мене...?»*, а у новелі «Лист незнайомої» героїня констатує: *«Моя дитина вчора вмерла»*. Попри різну конотативну нашарованість та потенційоване значення, рефрени мають спільну мету – маніпуляцію. За своєю природою вони мають певні різновиди; їх можна звести до трьох відчуттів: сорому, вини, і страху. Саме до цих почувань – вини, сорому, страху, що в перспективі призведуть до повного краху і деградації особистості коханого, – й апелює героїня Цвейга: *«Я знаю, моя дитина вчора померла – тепер у мене тільки ти*

один у цілому світі, тільки ти, що нічого про мене не знаєш і безжурно бавишся й речами, й людьми» [8, с. 4].

З надісланого листа герой оповідання «Лист незнайомої» дізнається про вже посмертне існування у своєму житті жінки, яка його шалено кохала, та спільної дитини: «Моя дитина вчора померла – це була й твоя дитина, коханий» [8, с. 32]. Ці рядки звучать наче вирок для нього. Вона не залишає йому вибору, окрім душевних мук та безлічі питань, відповіді на які він вже не отримає ніколи: «Я не лишаю тобі ані портрета, ані жодної речі на згадку, так само, як і ти мені не лишив; ти ніколи мене не впізнаєш, ніколи» [8, с. 51]. Якщо бідна дочка вдови насправду кохала свого романіста Р., то не прирікала б його на страждання, адже любов – це турбота, любов – це участь, а не пасивне споглядання. Цікавим, на нашу думку, є міркування про місце любові в житті індивіда, засновника Третьої віденської школи психотерапії – логотерапії – Віктора Франкла: «Мене приголомшила думка – уперше в житті я побачив істину, оспівану багатьма поетами в піснях, проголошену найвищою мудрістю багатьма мислителями: любов – це остаточна й найвища мета, до якої повинна прагнути людина. І тоді я усвідомив найвеличнішу тасмницю, якою діляться поезія, мислення і віра: порятунок людини відбувається через любов і в любові. Я зрозумів, що людина, у якої у цьому світі нічого не залишилося, усе це може відчувати блаженство, хоча б на мить, розмірковуючи про кохану особу» [9, с. 53]. Всесвітньо відомий психіатр, психотерапевт, філософ у 1942 році потрапив до концтабору, де зазнав усіх жахів: голоду, хвороби, приниження, постійної загрози життю. В. Франкл зумів не занепасти духом, а віднайти стратегію, що утримувала б людину над прірвою життя, захищала її розум від божевілля, давала сенс життю. Саме любов, згідно із судженнями філософа, і є тим постулатом, квінтесенцією людського життя, як і прочитуємо у досліджуваних творах.

Які ж були її істинні наміри та сподівання дочки вдови стосовно романіста Р.? За реальне життя героїня не зробила жодної спроби чи порухів, щоби посправжньому зблизитись з ним: «Тільки з тобою я хочу говорити, вперше розповісти тобі все: ти пізнаєш усе моє життя, що завжди належало тобі, хоч ти про нього нічого й не знав. Але ти пізнаєш мою тасмницю аж тоді, коли я помру, коли тобі вже не доведеться відповідати мені... Якщо ж мені судилось жити далі, то я порву цього листа й мовчати знову, як мовчала завжди» [8, с. 5]. Пасивність та інфан-

тильність Цвейгової героїні, м'яко кажучи, дивує: їй легше жити ефемерними мріями про взаємне кохання чоловіка, котрий навіть і не здогадується про її існування, аніж проявити бодай якусь діяльність стосовно нього, заявити, що вона є: «Моя дитина померла, наша дитина, – тепер я вже в цілому світі не маю кого любити, крім тебе. Однак хто ж такий для мене ти, ти, що ніколи мене не впізнаєш, що проходиш повз мене, наче повз калюжу. Що топчеш мене, як той камінь, що йдеш усе далі й лишаєш мене, щоб я вічно чекала? Одного разу я гадала, що зупинила, що полонила тебе, невловимого в дитині» [8, с. 50]. Коли не піддаватись романтично-сентиментальному флеру, то ми, акцентуючи нашу увагу на таких лексемах, як «полонила тебе, невловимого в дитині», чітко можемо простежити в них імпліцитний сенс – бажання володіти об'єктом своєї пристрасті, що знову ж таки базується на комерційно-накопичувальній установці «мати», володіти, а це апріорі може бути тільки виявом егоїзму чи невротичної любові, але аж ніяк не щирого й чистого почуття: «Коли людина любить у модусі володіння, вона намагається обмежити, ув'язнити чи контролювати предмет своєї «любові». Таке почуття душить, мертвить, не дає жити» [6, с. 71]. Невротична форма любові є наслідком відчуження, у якому домінує пристрасть людини. Ця пристрасть стає ідолом та царем для індивіда.

За резигнацією героїні С. Цвейга криється слабка, екзальтована особистість, що насправді боїться жити, адже життя – це завжди діяльність і вибір. На думку Фромма, люди є нещасними саме в результаті незробленого вибору – завжди ризику, діяльності, вчинків, що у свою чергу передбачає уміння нести за них відповідальність. Ця риса притаманна лише сильним і вольовим особистостям. Бідна дочка вдови слабка та бездіяльна, адже її почуття до героя – то зовсім не любов: «Любов – це діяльність, а не пасивний вплив: у ній треба «перебувати», а не «впадати» в неї» [7, с. 48].

Висновки. Таким чином, можна припустити, що ані Франкова Марія, ані Цвейгова бідна дочка вдови, на жаль, так і не зазнали справжньої безумовної любові. Ними керувало тільки бажання «мати» її. У сучасному соціумі більшість любовних зв'язків заповнюють вакуум, спричинений самотністю. І хто в цей вакуум потрапляє, той стає об'єктом захоплення. Такий інтимний зв'язок – поєднання не суджених, а тих, хто шукає кохання. Ними керує бажання «мати», а справжня любов можлива лише за умов свободи й ніколи не буває наслідком примусу.

ЛІТЕРАТУРА

1. В'язовський Г. Світ художньої літератури. Київ: Дніпро, 1987. 252 с.
2. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. Львів: Науково-видавниче товариство «Академічний експрес», 1999. 280 с.
3. Моклиця М. Модернізм – проблема теоретична і психологічна // *Слово і час*. 2001. № 1. С 36.
4. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Л. Озадовської. Київ, 2002. 743 с.
5. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Том 22. Повісті та оповідання. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1979. 517 с.
6. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 285 с.
7. Фромм Е. Мати або бути? Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 302 с.
8. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 189 с.
9. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 160 с.
10. Цвейг С. Лист незнайомої. Новели / За ред. Е. Поповича. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. 183 с.

REFERENCES

1. Viazovskyi H. The world of fiction. Kyiv: Dnipro, 1987. 252 p.
2. Denysiuk I. Development of the Ukrainian flash fiction XIX – beginning of the XXth century. Lviv: Academic Express Scientific Publishing Society, 1999. 280 p.
3. Moklytsia M. Modernism – a theoretical and psychological problem // Word and time. – 2001. – № 1.
4. Philosophical encyclopedic dictionary / ed. by L. Ozadovska. Kyiv, 2002. 743 p.
5. Franko I. Collection of works in 50 volumes. Volume 22. Stories and short stories. Kyiv: Naukova Dumka Publishing House, 1979. 517 p.
6. Fromm E. Escape from freedom. Kharkiv: Book Club “Family Leisure Club”, 2019. 285 p.
7. Fromm E. To have or to be? Kharkiv: Book Club “Family Leisure Club”, 2020. 302 p.
8. Fromm E. The art of loving. Kharkiv: Book Club “Family Leisure Club”, 209. 189 p.
9. Frankl V. Man’s search for meaning. The classic tribute to hope from the Holocaust. Kharkiv: Book Club “Family Leisure Club”, 2020. 160 p.
10. Zweig S. Letter from an unknown woman. Short stories / Ed. by E. Popovych. Kyiv: State Specialized Publishing House of Fiction Literature Dnipro, 1968. 183 p.

Comparative psychological analysis of short stories of I. Franko («The jay’s wing») and S. Zweig («Letter from an unknown woman») in the context of E. Fromm’s philosophical concept

I. Volosianko, I. Varvaruk

Abstract. The article analyzes particular creative works of world-famous writers I. Franko («The Jay’s Wing») and S. Zweig («Letter from an Unknown Woman») at the level of narrative and compositional, psychological and visual systems. The psychological typology of female images of these works is studied through the prism of E. Fromm’s analytical concept of understanding the anthropology of love; the determinants of such modi as «possess», «be», «have» are clarified and their role in understanding female behavior and thinking is determined.

Keywords: *love, psychological type, manipulation, image, modi of «being», «possession».*